

Szilágyi Márton

Ligatura: szándékok és eredmények

*Egy irodalomtörténeti könyvsorozatról
a szerkesztő nézőpontjából*

2007-ben jelent meg a L'Harmattan Kiadó gondozásában – s a kiadó vezetőjének, Gyenes Ádámnak a kezdeményező ajánlatára – a *Ligatura* címre elkeresztelt irodalomtörténeti könyvsorozat első darabja, s azóta még hét szerző munkájának kiadásával valóban sorozattá vált a kezdeményezés.¹ A szerkesztést kezdetől hárman végezzük: e sorok írója mellett Scheibner Tamás és Vaderna Gábor, s változás csupán abban történt, hogy a kötetek gondozását 2009-ben átvette a Ráció Kiadó. Ez azonban a könyvek külső megjelenésén és tipográfiáján éppúgy nem változtatott (a sorozat logóját Kálmán Tünde tervezte, s ő készíti jelenleg is a borítóterveket), mint a sorozat eredeti koncepcióján, amelynek azonban programos, előrebocsátott megfogalmazásától óvakodtunk.

Most már azonban az eddig megjelent kötetek láthatóvá tettek valamit abból a szándékból, amelynek érdekében a *Ligatura* megalapításába fogtunk, így talán nem fölösleges kísérletet tenni céljaink körülírására. Annál is inkább, mert minden egyes újonnan alapított szakmai könyvsorozat valamiféleképpen az adott szakterület egészének látens értékelését is jelenti: nemcsak azért rendez egymás mellé különböző köteteket, mert azokat értékesnek gondolja, hanem azért is, mert hiányt érzékel, s úgy véli, az egyes művek sorozattá válása fontos tendenciákat tehet láthatóvá. A mi elképzelésünket legalábbis befolyásolták ilyen megfontolások. Nem azt céloztuk meg, hogy általában véve publikációs fórumot teremtsünk a magyar irodalomtörténet-írásnak – mondjuk, olyasfélért, mint a nagy hagyományú *Irodalomtörténeti füzetek* című könyvsorozat, amely bizonyos terjedelmi korlátok betartása esetén a magyarországi irodalom bármely korszakáról befogad a sorozatszerkesztőtől színvonalasnak ítélt kéziratokat, elsősorban

¹ Az eddigi kötetek: Csetri Lajos 2007: *Amathus. Válogatott tanulmányok*. I–II. kötet. (Összeállította: Szajbély Mihály és Zentai Mária.) L'Harmattan, Budapest; T. Szabó Levente 2007: *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózaesztétikájában*. L'Harmattan, Budapest; Labádi Gergely 2008: *A magyar epiztola a felvilágosodás korában. Műfaj- és médiatörténeti elemzés*. L'Harmattan, Budapest; Milbacher Róbert 2009: *Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*. Ráció, Budapest; Kerényi Ferenc 2010: *Színek, terek, emberek. Irodalom és színház a 18–19. században*. Ráció, Budapest; Keszeg Anna 2011: *Gyöngyössi János. Szövegek és kontextusok*. Ráció, Budapest; Török Zsuzsa 2011: *Petelei István és az irodalom sajtóközege. Média- és irodalomtörténeti elemzés*. Ráció, Budapest; Sándor István 2012: *Író és társadalom. Fejezet a magyar felvilágosodás irodalomtörténetéből. I. kötet: Főúr és nemes*. Ráció, Budapest; Vaderna Gábor 2013: *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*. Ráció, Budapest.

kismonográfiákat. A helyzetünk persze gyökeresen más is volt: a megálmodott könyvsorozat nem valamely létező szakmai intézményhez kapcsolódó kezdeményezés volt – mint ahogyan az *Irodalomtörténeti füzetek* a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének a könyvsorozata –, hanem saját maga akart intézménnyé válni, természetesen szellemi értelemben. Ez szűkítette is a lehetőségeinket, ám ugyanakkor igen nagy szabadságot adott. Mindenesetre azzal tisztában voltunk: nem szólnak racionális érvek amellet, hogy könyvsorozatot hozzunk létre. Pontosabban: nem racionális érvek szólnak a vállalkozás mellett. Nem remélhettünk belőle hasznot – anyagi értelemben semmiképpen, de a formális presztízs szempontjából sem nagyon –, legföljebb sok munkát és vesződséget, gondoljunk akár a kéziratokkal való bíbelődésre, akár a könyvek kiadásához szükséges összegek előteremtésére. Ez utóbbi szempont különösen nehéznek látszott, hiszen éppen a tudományos könyvkiadás – s általában: a könyvkiadás – katasztrofálisan rossz periódusában döntöttünk a sorozat megalapítása mellett. Szűkülő anyagi lehetőségek, egyre apadó pályázati források és szétzilálódó könyvterjesztés: ezek voltak azok a feltételek, amelyeket magunk körül láttunk, s 2007-hez képest még az is bekövetkezett, amit akkor el sem tudtunk képzelni, tudniillik a helyzet még annál is rosszabbá tudott válni 2013-ra. Nyilván semmiféle tervezésbe nem fogtunk volna bele, ha nincs a L'Harmattan Kiadó ajánlata, amely a kereteket illetően biztonságot, s tartalmi kérdésekben teljes szabadságot ígért. Hálásak lehetünk tehát nekik is, mint ahogyan a sorozat gondozását az eredeti, tőlünk származó koncepcióval átvevő Ráció Kiadónak is. Megpróbáltunk ezzel a bizonyosan kivételes lehetőséggel jól sáfárkodni: ha már ennyire illuzórikus és illogikus volt a vállalkozás már indulásakor is, semmi nem akadályozta meg azt, hogy legalább koncepciózus módon vágjunk bele a szerkesztésbe.

Úgy véltük, hogy a megalapított irodalomtörténeti könyvsorozat a 18–20. századi magyar irodalom történetének fog figyelmet szentelni: figyelembe véve ugyanis a jelenleg létező publikációs lehetőségeket is, ez az a terület, amelynek következetes művelésére egyetlen más kiadó sem tart fenn sorozatot, miközben az utóbbi másfél évtizedben a magyar irodalomtörténet-íráson belül ez az a periódus, amely, különösen a 19. századi magyar irodalom egyes periódusai és problémái kapcsán, rendkívül komoly metodológiai megújuláson ment keresztül, s a szűkebb szakma határain kívül is figyelmet keltő eredményeket tudott felmutatni. Azt feltételeztük, ennek a folyamatnak a további ösztönzését és határozottabb fölmutatását jól segítheti egy ilyen könyvsorozat. Mivel a jelenlegi, egyébként a szakkönyvek szempontjából egyre szűkülő könyvpiacra a többi kiadó elsősorban az életrajzi monográfiák és biográfiák iránt mutat tendenciaszerűen érdeklődést (mint például az Osiris és a Kalligram), a legnagyobb lehetőség a problémacentrikus kutatási eredmények publikálásában mutatkozott. A könyvsorozat legfőbb vezérelve és ambíciója az volt, hogy teret adjon azoknak az irodalomtörténeti kutatásoknak, amelyeknek erőteljes kulturális antropológiai, társadalomtörténeti, mikro-történeti, esetleg az új eszmetörténeti irányzatokhoz elvezető kapcsolódási pontjai vannak, s amelyek eddig csak esetlegesen

vagy szétszórtan tudtak megjelenni a magyar szellemi életben. Amikor tehát korszerű, szemléletileg és tematikusan újító jellegű kötetek kiadására törekedtünk, ez a szándék elsősorban ennek az iránynak a felszínre hozását, megszervezését jelentette: úgy véltük, ezzel a magyar irodalomtörténet-írás interdiszciplináris beágyazottságát támogathatjuk, s egy olyan, komoly nemzetközi tendenciákhoz is kapcsolódni képes, újszerű megközelítést tehetünk láthatóvá, amely nem csupán az irodalomtörténészek körében válthat ki érdeklődést, hanem a tágan felfogott társadalomtudomány képviselői számára is érdekes lehet. Ez indokolta a sorozat címválasztását is: a betűkapcsolatot jelentő latin szó, a paleográfiából ismerős ligatura mintegy annak a szimbólumává vált a számunkra, hogy miképpen lehet ténylegesen összekapcsolni voltaképpen összetartozó elemeket. Jelen esetben az irodalomtörténetet és a társadalomtudományok bizonyos ágazatait.

Vállalkozásunkat erősen inspirálta az is, hogy az utóbbi évtizedekben jelentősen átalakult a hazai történetírás belső szerkezete és orientációja. Miközben ugyanis továbbra is meghatározóak maradtak bizonyos tradicionális témák és feladat kijelölések (a nemzeti történelem kereteire ügyelő kutatások éppúgy, mint a politikatörténeti dominanciájú, köztörténeti érdeklődés), megerősödni látszottak a társadalomtörténeti kiindulású törekvések. Olyannyira, hogy eljutottak bizonyos szervezeti keretek kialakításához is: létrejött az éves konferenciákat is szervező Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, egyetemi tanszékek alakulhattak, és megszülettek olyan történész-folyóiratok, amelyek publikációs lehetőségeket kínáltak az ilyesféle kutatások közzétételére. Mindez magával hozta a társadalomtörténeti érdeklődésű tanulmányok és monográfiák megszorodását is – s bár túlzás lenne az eredményeket a magyarországi történetírás teljes átrendeződéséként felfogni, annyi bizonyos: a bibliográfiailag számba vehető teljesítmények időnként a jelentőség szempontjából is kiemelkedőek. Úgy véltük, ennek a folyamatnak illenék megmutatkoznia az irodalomtörténet-írásban is, illetve jó lenne, ha az efféle impulzusokat hasznosítani képes irodalomtörténeti törekvések egymás mellett jelenhetnének meg, felerősítve ezzel egymás hatását is.

Mi valósult meg szándékainkból? Hiszen az előzetes terveket csak az hitelesíthette, ha találunk olyan kéziratokat, amelyek a szerintünk fontos tendenciákat meg tudják jeleníteni – s ha vannak ilyen művek, sorozat csak akkor lehet belőlük, hogyha folyamatossá tudjuk tenni a kötetek megjelenését. Az első tapasztalatunk az volt, s ez tükröződik is a sorozatban, hogy az előzetes elgondolásunkhoz illeszkedő kéziratokat egyelőre a 18–19. századi irodalomról sikerült találunk. Bár továbbra sem tettünk le a 20. századra vonatkozó eredmények publikálásáról, kiderült: a modernség, illetve a modernség utáni irodalmi periódusok kapcsán nálunk jóval kevésbé van jelen az a társadalomtudományos szempont, amelyet mi fontosnak tartanánk. Ennek az okait aligha lehet egyértelműen meghatározni – s még csak az sem zárható ki, hogy egyszerűen személyes kudarcunk, hogy ez idáig ilyen kéziraatra nem sikerült rábukkannunk (kudarcon ezúttal azt is értve, hogy azok a szerzők, akiknek a kutatásait igencsak el tudtuk volna képzelni a könyvsorozatunkban, eleve máshova szánták, s máshol is jelentették

meg munkájukat). Mindazonáltal némi óvatossággal annyi talán megfogalmazható, hogy a 20. századi magyar irodalomra irányuló kutatások módszertani-elméleti megújulása egészen más megfontolások mellett kezdett végbemenni az 1980-as években, s ezt a szakterületet azóta is alig látszik erőteljesen befolyásolni valamiféle módszeres társadalomtörténeti nézőpont. A 20. (illetve immár a 20–21.) századi irodalomról szólván amúgy is jóval erősebb a jelenbe érő ideológiai folyamatok hatása – gondoljunk csak az utóbbi időszak látszólag irodalmi témákat érintő, ám valójában politikai vitáinak a vehemenciáira, például a Wass Albert, Nyíró József életművének megítélése körüli polémiaakra –, s ezzel szoros összefüggésben eleven maradt a kánonikus érvelésnek az igénye is. Azaz az irodalomtörténeti kutatásokra is az a látens várakozás terhelődött, terhelődik rá, hogy az általános irodalmi értékrend oldaláról nyilvánítsák ki egyes írói életművek értékét² – noha ezek a kánonviták eleve illuzorikusak, hiszen egy olyan egységes szemlélet premisszájából és létéből indulnak ki, amelynek a létezése is kérdéses, ezért lehetetlen neki megfelelni. Ezek a lappangó, de az egyes irodalmi vitákban vagy bizonyos kötetek kritikai visszhangjában rendre felbukkanó szemléleti elemek bizonyosan deformálják a 20. századi magyar irodalomra vonatkozó kutatásokat, hiszen a vizsgálat tárgyává tett jelenségek alapjául szolgáló irodalom-fogalom minéműségét is érintik. Noha ettől még nyilván nem lehetetlen, ám jóval nehezebb elfogadtatni azt például, hogy egy írói életmű (személyiség, jelenség, stb.) monografikus témává emeléskor a szerzőnek nem feltétlenül vagy nem elsősorban az lehet csak a célja, hogy átértékelje az adott személy vagy probléma értékbeli státuszát a nemzeti (vagy bármely más, közösségi elvre apeláló) kánonon belül. Létezhetnek másféle, legitim céltételezések is. Nincs kétségem (mi több, ezt mondhatom többes számban is, ideértve szerkesztő-társaimat: nincs kétségünk), hogy a jelenlegi, szórványosan már most is jelenlévő, a megújulás irányába mutató eredmények egy idő után meg fogják hozni az áttörést a 20. századi magyar irodalom kutatásában, még akkor is, ha az ezt gátló, ideológiai befolyásoltságú szemléleti konstrukció fennmarad – ám ez idáig ebben a módosulásban a *Ligatura* nem tudott részt venni, pontosabban a *Ligaturának* nem sikerült elérnie, hogy ezt a szemléletváltozást felmutathassa. Talán hamarosan már ez is sikerül.

² Ezt jól illusztrálják azok a viták, amelyek az utóbbi évek irodalomtörténeti összefoglalásai körül alakultak ki. A három kötetes vállalkozást (Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.) 2007: *A magyar irodalom története*. I–III. kötet. Gondolat, Budapest) és a későbbi, az egyetemi oktatást kiszolgáló hivatott egykötetes munkát (Gintli Tibor (főszerk.) 2010: *Magyar irodalom*. (Akadémiai kézikönyvek.) Akadémiai Kiadó, Budapest) egyaránt hangsúlyosan olyan kritikák érték, amelyek a bennük nem – vagy a kritikusok szerint nem megfelelő módon, terjedelemben, hangnemben, stb. – szerepeltetett írói életművek hiánya felől minősítették a köteteket, s ezek a hiánylisták szinte kizárólag 20. századi szerzőket tartalmaztak. A Szegedy-Maszák Mihály szerkesztette kötetek kapcsán: Ács Margit (szerk.) 2010: *Irodalom a történelemben – irodalomtörténet*. Kortárs Kiadó, Budapest. A Gintli Tibor szerkesztette kötet kapcsán a leglátványosabb példa: Vasy Géza 2012: Irodalomtörténetünk új kézikönyve – Kritikai jegyzetek (Magyar irodalom). *Kortárs* (6.) 66–77.

A könyvsorozat magában foglalja a magyar irodalomtörténet-írás bizonyos klasszikus értékeinek összegyűjtését és felmutatását éppúgy, ahogyan a fiatalabb vagy kifejezetten fiatal kutatói nemzedékek munkáinak közzétételét is. Ez a kettősség szintén nem véletlen, tudatosan törekedtünk a hagyomány gondozásának erre a kettős viszonylatára. A sorozat első darabja a magyar irodalomtörténet-írás egyik nagy adósságát törlesztette: Csetri Lajos kötetben eddig meg nem jelent tanulmányainak összegyűjtését és kiadását. A néhány éve elhunyt Csetri Lajos, a szegedi egyetem professzora az irodalomtörténész szakma osztatlan tekintélynek örvendő tagja volt, két megjelent könyve, a Berzsenyiről szóló,³ illetve kritika-történeti monográfiája⁴ az utóbbi évtizedek szakirodalmának legfontosabb darabjai közé tartozik. Egyéb tanulmányainak publikálására azonban még nem történt kísérlet, noha Csetri szerzői bibliográfiája elkészült a hetvenedik születésnapjára kiadott emlékkönyvben.⁵ Szimbolikus gesztusnak szántuk, hogy egy új könyvsorozat egy ilyen, a magyar irodalomtörténet-írás utóbbi évtizedeinek legértékesebb tradícióját jelentő értekezői életmű kiteljesítésével induljon el, amely egyébként – ez utólagos távlatból még inkább felismerhető – számos hatástörténeti impulzust magában foglal. Az eszmetörténet újragondolása mellett ugyanis Csetri utolsó tanulmányaiban arra is törekedett, hogy irodalmi szövegekben felbukkanó szemléleti elemeket mentalitástörténeti jelenségekhez kösse, s így próbáljon meg a felekezeti különbségek mentén kirajzolódó művelődési tömböket megragadni.

A másik posztumusz kötet a Csetriétől markánsan elkülöníthető módszertani alapállásra mutat példát. Kerényi Ferenc könyvének gondozása szomorú körülmények között maradt ránk: a 2008-ban váratlanul elhunyt szerző még maga állította össze a kötettervet, s küldte el a Ráció Kiadó akkori vezetőjének, Thimár Attilának – arra azonban már nem volt ideje és alkalmja, hogy maga formálja véglegessé a válogatást. Ezt a munkát Scheibner Tamással együtt végeztük el. Kerényi tanulmánykötete, mely tárgyilag irodalom- és színháztörténettel foglalkozó írásokat tesz közzé, egyetlen keresztmetszetet mutat be a hatalmas életműből, módszertanilag pedig igen sokszínű lehetőségeket kínál fel az irodalom és színház társadalmi környezetének a megragadására. Akad itt olyan tanulmány, amelyik kifejezetten a kulturális javakhoz való társadalmi hozzáférésre sorakoztat fel adatokat, van kultusztörténeti kiindulású dolgozat, mely az irodalmi kultuszt életre hívó közösségi igényeket teszi láthatóvá, s találunk olyan értekezést is, amelyik az irodalom műveléséhez vagy a színésszé váláshoz a 18–19. században hozzárendelődő társadalmi státusz megragadásához kínál szempontokat. A kötet, amely egyébként Kerényi Ferenc első tanulmánykötete lett (a szerző korábban nem próbálkozott ugyanis ezzel a műfajjal), láthatólag nem az életmű legjobb darabjait

³ Csetri Lajos 1986: *Nem sokaság, hanem lélek. Berzsenyi-tanulmányok*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.

⁴ Csetri Lajos 1990: *Egység vagy különbözőség? Nyelv-, irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

⁵ Szajbély Mihály (szerk.) 1999: *Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*. Magvető Kiadó, Budapest, 591–617.

kívánta összefogni, „csak” színes és érdekes, reprezentatív válogatás akart lenni, ám így is látványos példát szolgáltat arra, hogy az utóbbi évek kultúratudományi fordulatának számos eleme már az 1970-es évektől jelen volt a 18–19. századi magyar irodalomra vonatkozó kutatásokban, elsősorban nem teoretikus igényként, hanem gyakorlati, praktikus megfontolásként. Kerényi kötete tehát ahhoz segíthet hozzá, hogy jobban megérthessük a kultúratudományi megközelítések hazai előtörténetét – azzal a nem explicit formában felbukkanó, de az adatkezelésben és adatértelmezésben félreérthetetlenül megmutatkozó módszertani tudatossággal együtt, amely a rendkívül sokoldalúan képzett szerzőt jellemezte.

A harmadik, rejtett hagyományt felmutató kötet vállalkozott a legnehezebb feladatra, már ami a láthatóvá tenni vágyott tradíció korábbi ismertségét illeti. Sándor István 1945-ben megjelent könyvének újrakiadása ugyanis egy majdnem teljesen visszhang és reflexió nélkül maradt, korán félbe is szakadt irodalomtörténeti életművet mutatott fel. A politikai okokból, s egy törvénysértő igazolási eljárás keretében az irodalomtörténet egyetemi-főiskolai intézményrendszeréből 1945-ben egyszer s mindenkorra eltávolított szerző ebben a könyvében a magyar felvilágosodás irodalmának társadalomképét igyekezett megragadni. A háromkötetesre tervezett vállalkozásnak csak az első darabja, az arisztokráciára és a köznemességre irányuló jelent meg, a másik két kötet kézírata, ha elkészült is, elkalódott. Sándor István a két háború közötti irodalomszociológiai kutatásokból és a Horváth János ösztönözte történetiség-felfogásból indult ki, s olyan megközelítésre törekedett, mely látszólag nagyon közel állt a hamarosan hegemónná vált marxista irodalomtörténet-írás kérdésfelvetéséhez (a társadalmi ellentétek irodalmi ábrázolásának megragadásához), csakhogy mindezt Sándor deklaráltan nem marxista módon, hanem pozitívizmus és szellemtörténet egymásba oltásával kívánta megoldani. Kizárulása a későbbi irodalomtörténeti hagyományból tehát szinte tünetértékű – újrakiadása viszont abban is segíthet, hogy az újraorientálódó kutatás tudománytörténeti támpontot kaphasson egy nagyívű, s nem akármilyen színvonalú monográfia révén.

Ezekhez a tradíciókhoz mérhető a többi kötet; utóbbi szerzői fiatal irodalomtörténészek, sőt, több esetben kifejezetten az első jelentős, monografikus munkájuk kiadására vállalkoztunk. Nem egyetlen elméleti iskola vagy módszertani megfontolás alapján kerültek egymás mellé a kötetek és témák, ezért aztán tágas, több irányban is végiggondolható tájékozódás jellemzi a sorozat ezen darabjait. A médiatörténet, az írástörténet, a kulturális antropológia, a mikrotörténet vagy éppen a kultusz-történet domináns megközelítésként vagy éppen kiegészítő szempontként rendre felbukkan Keszeg Anna, Labádi Gergely, Milbacher Róbert, Török Zsuzsa, T. Szabó Levente könyvében, olyannyira, hogy megtévesztő is lenne az irányzatok bármelyikét konkrétan csak egy monográfiához kötni. Mindazonáltal persze minden egyes kötet meglehetősen pontossággal és következetességgel definiálja saját elméleti támpontjait – ám ezek mindig a vizsgált probléma sajátosságaihoz igazodnak. A 18. század végének episztola-irodalma, Gyöngyössi János tordai református pap alkalmi költészete, Arany János életművének inter-

pretációs kérdései, Petelei István írói munkásságának sajtótörténeti miliője, Mikszáth Kálmán legfontosabb műveinek antropológiai megközelítése (hogy röviden és némileg leegyszerűsítve összefoglaljam a kötetek témáját) aligha lenne lehetséges ugyanazon elméleti alapvetésből kiindulva. A sorozat eredeti koncepciójához azonban éppen ez illik: a *Ligatura* nem akart programos, irányzatos zárttságot népszerűsíteni, hanem azokat a lehetőségeket kívánta egymás mellé rendezve felmutatni, amelyek mind a vizsgálat tárgyában (tehát az alapul vett irodalomfogalom kijelölésében), mind az elemzéshez felhasznált interpretációs technikákban egy, a szokásostól vagy tipikustól eltérő tájékozódást mutatnak. Bár nyilván nem lehet mindenben közös nevezőre hozni az egészen eltérő irányultságú, eltérő érdeklődést tanúsító kutatásokat, annyi talán megkockáztatható a sorozat eddigi darabjai kapcsán, hogy a kötetekben kialakult irodalomfogalom nem elsősorban esztétikai érdekeltégű – noha a szerzők tudatában vannak a poétikai jelentőség viszonylagosságának is –, sokkal inkább a szövegek megszületésének és befogadásának történeti feltételrendszere s az ezt szabályozó, befolyásoló társadalmi és retorikai kontextusok állnak az elemzések homlokterében. Ehhez kapcsolódik az is, hogy az elemzésre méltatott szövegek köre tágabb, mint a kánonikus érvelésre építő tanulmányokban: gyakran speciális társadalmi funkciókat betöltő szöveg-típusok (például újságcikkek, alkalmi költemények, magánlevelek) válnak lényegessé. Ez is egy átértékelt irodalom-felfogás jelenlétére utal: mondhatni, funkcionálisában és diszkurzív módon képződik az elemzendő szövegek irodalmisága. A *Ligatura* koncepciójának előzetes kialakításakor ezt a sajátosságot aligha lehetett előre látni, sokkal inkább utólagos felismerés valami efféle közös szemléleti elemet felfedezni a megjelentetett kötetekben – ám igencsak tanulságos azzal szembesülni, hogy mégiscsak létezhet némi egység egy tematikusan és elméletileg is olyannyira sokszínűnek tűnő könyvsorozatban.

Azt már nyilván nem a sorozat egyik szerkesztőjének kell meghatároznia, vajon a *Ligatura* elérte-e eredeti célját, s képes volt-e a szakmai figyelmet magára vonni. Nem is lenne illendő belebocsátkozni a jelentőség kérdésébe, annál is kevésbé, mert az belülről, a szerkesztői szándék felől szinte eldönthetetlen, hogy az egyes kötetek önértékén túl maga a sorozat képes volt-e bármiféle módon hozzájárulni a támogatni kívánt szemléleti megújuláshoz. Bizonyos mértékig ez amúgy is nyitott kérdés: a *Ligatura* fennmaradása és további sorsa dönti el, érdemes-e ezen egyáltalán töprengeni. A vállalkozás ugyanis csak addig létezik, amíg elevennek bizonyul az irodalomtörténet és társadalomtörténet határterületét felfedezni kívánó kutatói érdeklődés – hiszen ha ez utóbbi kifulladás, akkor nyilván a sorozatra sem lesz szükség. A kezdeményezés persze számos más ok miatt is megszűnhet, efelől nincsenek illúzióim. De egyelőre még van kedvünk csinálni, látjuk értelmét – s úgy tűnik, a közeljövőben is lesznek olyan szerzőink, akik saját munkáikat a legszívesebben ebben a sorozatban kívánnák megjelentetni. Bizakodom tehát. 2007-ben az sem tűnt valószínűnek, hogy a *Ligatura* eljuthat egyáltalán nyolc megjelent kötetig (mi több, ha a kétkötetes Csetri-kiadást külön számoljuk, kilencig). Tehát akár még jövőnk is lehet.